

**BYUDJET TASHKILOTLARIDA XARAJATLARNI AMALGA OSHIRISHDA
IQTISODIY TASNIFLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI****Ashiraliyeva Shoxsanam Solijon qizi**

Andijon davlat texnika instituti

“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” yo‘nalishi 4-kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19045000>

Annotatsiya. Ushbu maqolada byudjet tashkilotlarida xarajatlarni amalga oshirish jarayonida iqtisodiy tasniflardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Byudjet mablag‘laridan samarali va maqsadli foydalanishni ta‘minlashda xarajatlarning iqtisodiy tasniflar asosida rejalashtirilishi va hisobga olinishi muhim o‘rin tutishi yoritib berilgan.

Shuningdek, iqtisodiy tasniflarning byudjet xarajatlarini tizimli ravishda guruhlash, moliyaviy nazoratni kuchaytirish hamda mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirishdagi roli ko‘rib chiqilgan. Maqolada byudjet tashkilotlarida xarajatlarni rejalashtirish va moliyalashtirish jarayonida iqtisodiy tasniflardan to‘g‘ri foydalanish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash hamda byudjet mablag‘larining shaffofligini ta‘minlash bo‘yicha xulosalar va amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: byudjet tashkilotlari, byudjet xarajatlari, iqtisodiy tasnif, moliyaviy nazorat, byudjet mablag‘laridan foydalanish, davlat byudjeti.

Kirish.

Davlat moliya tizimining barqaror va samarali faoliyat yuritishi davlat byudjeti mablag‘laridan oqilona hamda maqsadli foydalanishga bevosita bog‘liqdir. Ayniqsa, byudjet tashkilotlarida xarajatlarni rejalashtirish, moliyalashtirish va ularning ijrosini nazorat qilish jarayonida aniq va tizimli tasniflardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan byudjet xarajatlarini iqtisodiy tasniflar asosida amalga oshirish davlat moliyaviy boshqaruvining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Iqtisodiy tasniflar byudjet mablag‘larining qaysi yo‘nalishlarda sarflanayotganini aniqlash, ularni guruhlash va samarali nazorat qilish imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasida davlat byudjeti tizimi va byudjet jarayonining huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasining 2013-yil 26-dekabrda O‘RQ-360-son bilan qabul qilingan Byudjet kodeksi bilan tartibga solinadi [1]. Mazkur kodeksda davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarini rejalashtirish, tasdiqlash hamda ijro etish tartibi belgilangan bo‘lib, unda byudjet mablag‘laridan foydalanishda tasniflash tizimidan foydalanish zarurligi qayd etilgan. Byudjet kodeksiga muvofiq, davlat byudjeti xarajatlari funksional, iqtisodiy va tashkiliy tasniflar asosida guruhlanadi. Bu esa byudjet mablag‘larining maqsadli sarflanishini ta‘minlash hamda ularning ijrosini nazorat qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, byudjet mablag‘larini tasniflash va ularni yuritish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2010-yil 20-avgustdagi 65-son buyrug‘i “O‘zbekiston Respublikasi byudjet tasnifi to‘g‘risidagi nizom” asosida amalga oshiriladi [2]. Ushbu nizomga muvofiq, byudjet xarajatlari iqtisodiy mazmuniga ko‘ra ish haqi, ijtimoiy ajratmalar, tovar va xizmatlar xarajatlari hamda kapital qo‘yilmalar kabi asosiy guruhlarga ajratiladi. Bunday tasniflash tizimi davlat mablag‘laridan foydalanish jarayonini yanada shaffof qilish, moliyaviy nazoratni kuchaytirish va mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, byudjet tashkilotlarida moliyaviy operatsiyalarni hisobga olish va xarajatlarni rasmiylashtirish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2010-yil 17-

dekabrda 105-son buyrug'i "Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to'g'risidagi yo'riqnoma" bilan tartibga solinadi [3]. Mazkur hujjat byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritish, xarajatlarni hisobga olish va ularni iqtisodiy tasniflar asosida aks ettirish tartibini belgilab beradi.

Hozirgi sharoitda davlat byudjeti mablag'laridan samarali foydalanish, moliyaviy intizomni mustahkamlash va byudjet jarayonining shaffofligini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu sababli byudjet tashkilotlarida xarajatlarni amalga oshirishda iqtisodiy tasniflardan to'g'ri foydalanish masalalarini ilmiy jihatdan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada byudjet tashkilotlarida xarajatlarni amalga oshirish jarayonida iqtisodiy tasniflardan foydalanishning ahamiyati, ularning byudjet mablag'laridan samarali foydalanish va moliyaviy nazoratni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Byudjet tashkilotlarida xarajatlarni amalga oshirish va ularni iqtisodiy tasniflar asosida hisobga olish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda hamda normativ-huquqiy hujjatlarda keng yoritilgan. Xususan, davlat moliyasini boshqarish jarayonida byudjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlashda iqtisodiy tasniflarning ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

Mazkur masala bo'yicha asosiy nazariy va huquqiy manbalardan biri O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi hisoblanadi. Ushbu kodeksda davlat byudjeti xarajatlarini rejalashtirish, moliyalashtirish va nazorat qilish jarayonida byudjet tasniflaridan foydalanish tartibi belgilab berilgan. Kodeksga muvofiq, byudjet xarajatlari funksional, iqtisodiy va tashkiliy tasniflar asosida guruhlanadi hamda bu tizim davlat moliyaviy boshqaruvining shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, byudjet xarajatlarini tasniflash masalalari "O'zbekiston Respublikasi byudjet tasnifi to'g'risidagi nizom"da ham batafsil yoritilgan. Ushbu hujjatda byudjet xarajatlarini iqtisodiy mazmuniga ko'ra guruhlash, ularni rejalashtirish va hisobga olish tartibi belgilangan bo'lib, bu byudjet mablag'laridan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Ilmiy tadqiqotlarda ham byudjet tashkilotlarida xarajatlarni boshqarish, ularni rejalashtirish va nazorat qilish jarayonida iqtisodiy tasniflarning muhimligi ta'kidlanadi.

Tadqiqotchilar tomonidan byudjet xarajatlarini to'g'ri tasniflash davlat moliya tizimining samaradorligini oshirish, moliyaviy intizomni mustahkamlash hamda byudjet mablag'larining shaffofligini ta'minlashga xizmat qilishi qayd etilgan. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, byudjet tashkilotlarida xarajatlarni iqtisodiy tasniflar asosida amalga oshirish masalalari yetarli darajada o'rganilgan bo'lsa-da, amaliyotda ularni samarali qo'llash va moliyaviy boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlar davom ettirilishi zarur hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur maqolada tadqiqot metodologiyasi asosan huquqiy-hujjatiy va statistik ma'lumotlarni tahlil qilishga asoslangan. Byudjet tashkilotlarida xarajatlarni amalga oshirish jarayonida iqtisodiy tasniflardan foydalanishning ahamiyatini aniqlash uchun O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi, O'zbekiston Respublikasi byudjet tasnifi to'g'risidagi nizom hamda Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to'g'risidagi yo'riqnoma hujjatlari tahlil qilindi. Shuningdek, mamlakat byudjeti bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar, byudjet xarajatlari hajmi va ularning iqtisodiy tasniflar bo'yicha taqsimoti o'rganildi. Izlanish jarayonida solishtirish, umumlashtirish va tahlil qilish metodlaridan foydalanilib, xarajatlar tarkibi va ularning samaradorligi raqamli ko'rsatkichlar orqali aniqlangan.

Bu metodologiya byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanish va moliyaviy nazoratni oshirishdagi iqtisodiy tasniflarning o'zni haqida aniq xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Tahlil va natijalar.

Byudjet tashkilotlarida xarajatlarni amalga oshirishda iqtisodiy tasniflardan foydalanish davlat moliyasini samarali boshqarish, byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishini ta'minlash hamda moliyaviy nazoratni kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda davlat moliya tizimini modernizatsiya qilish, byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish va byudjet jarayonining shaffofligini ta'minlash maqsadida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda xarajatlarni iqtisodiy tasniflar asosida rejalashtirish va hisobga olish tizimi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida davlat byudjeti xarajatlari hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Jumladan, 2024-yilda davlat byudjeti daromadlari 274,3 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, umumiy byudjet xarajatlari 310,9 trillion so'mga yetgan [4]. Bu ko'rsatkich mamlakat yalpi ichki mahsulotining qariyb 21,4 foiziga teng bo'lgan.

Byudjet xarajatlari tarkibida eng katta ulush ijtimoiy soha xarajatlariga to'g'ri keladi.

Xususan, 2024-yilda ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish uchun 153,3 trillion so'm mablag' ajratilgan bo'lib, bu umumiy byudjet xarajatlarining deyarli yarmiga teng hisoblanadi [5].

Iqtisodiy tasniflar asosida byudjet xarajatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, byudjet tashkilotlari faoliyatida eng katta xarajat ulushi ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlarga to'g'ri keladi. Masalan, 2024-yilda davlat sektorida faoliyat yuritayotgan xodimlar mehnatiga haq to'lash uchun 125,4 trillion so'm mablag' yo'naltirilgan. Bu ko'rsatkich umumiy byudjet xarajatlarining sezilarli qismini tashkil etadi va iqtisodiy tasniflarda "mehnatga haq to'lash xarajatlari" bandining muhim o'rin egallashini ko'rsatadi. Shuningdek, iqtisodiy tasnif bo'yicha byudjet tashkilotlarida tovar va xizmatlar xarid qilish bilan bog'liq xarajatlar ham muhim o'rin tutadi. 2024-yilda davlat tashkilotlari tomonidan tovar va xizmatlar xarid qilish uchun 24,8 trillion so'm mablag' sarflangan bo'lib, bu ko'rsatkich 2023-yildagi 24,5 trillion so'm bilan deyarli bir xil darajada bo'lgan. Ushbu xarajatlar tarkibiga kommunal xizmatlar, ofis jihozlari, texnika vositalari hamda boshqa zarur xizmatlar uchun sarflanadigan mablag'lar kiradi.

Byudjet mablag'larining iqtisodiy tasniflar asosida taqsimlanishini ijtimoiy sohalar misolida ham ko'rish mumkin. 2024-yilda ta'lim tizimini moliyalashtirish uchun 71,2 trillion so'm, sog'liqni saqlash tizimiga 36 trillion so'm, madaniyat va sport sohasiga 6 trillion so'm, ilm-fan sohasiga esa qariyb 2 trillion so'm mablag' ajratilgan. Ushbu ko'rsatkichlar ijtimoiy sohalarning davlat siyosatidagi ustuvor yo'nalishlardan biri ekanligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy tasniflar davlat boshqaruvi tizimi xarajatlarini ham aniq tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, 2021-yilda davlat boshqaruvi organlari faoliyatini moliyalashtirish uchun 10,46 trillion so'm mablag' sarflangan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 13,65 trillion so'mga, 2023-yilda 18,2 trillion so'mga, 2024-yilda esa 20,2 trillion so'mga yetgan. 2025-yilda ushbu xarajatlar hajmi 22,3 trillion so'mni tashkil etgan bo'lib, bu dastlab rejalashtirilgan 18,6 trillion so'mdan qariyb 20 foizga ko'p bo'lgan [6].

Byudjet xarajatlarining iqtisodiy tasniflar asosida tahlil qilinishi davlat moliyasining qaysi yo'nalishlarda ko'proq mablag' talab qilayotganini aniqlash imkonini beradi. Masalan, ijtimoiy himoya tizimida 2024-yilda nafaqalar va moddiy yordam uchun 15,4 trillion so'm mablag' ajratilgan.

Bundan tashqari, Pensiya jamg'armasiga 16,3 trillion so'm transfer mablag'lari yo'naltirilgan. Bu ko'rsatkichlar davlatning ijtimoiy siyosati doirasida aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda byudjet tashkilotlarida xarajatlarni boshqarish jarayonida raqamlashtirish jarayonlari ham keng joriy etilmoqda. Masalan, mamlakatda 29 mingdan ortiq byudjet tashkilotlari elektron byudjet tizimiga bosqichma-bosqich o'tkazilmoqda. Ushbu tizim orqali byudjet buyurtmalarini shakllantirish, xarajatlarni rejalashtirish va monitoring qilish jarayonlari raqamli platforma asosida amalga oshiriladi. Natijada xarajatlar tarkibi yanada aniq iqtisodiy tasniflar asosida shakllantiriladi va moliyaviy nazorat samaradorligi oshadi. Bundan tashqari, iqtisodiy tasniflar asosida byudjet xarajatlarini tahlil qilish davlat moliyaviy boshqaruvi tizimining barqarorligini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Masalan, O'zbekistonning konsolidatsiyalashgan davlat byudjeti hajmi 2023-yilda 310,7 trillion so'm, 2024-yilda 353,7 trillion so'm, 2025-yilda esa 397,2 trillion so'm atrofida shakllanishi prognoz qilingan. Bu esa davlat moliya tizimining kengayib borayotganini va byudjet mablag'larini samarali boshqarish zarurati tobora ortib borayotganini ko'rsatadi [7].

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, byudjet tashkilotlarida xarajatlarni iqtisodiy tasniflar asosida amalga oshirish davlat moliyasini samarali boshqarishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy tasniflar orqali byudjet mablag'larining sarflanish yo'nalishlari aniq belgilanadi, xarajatlar tarkibi tizimli ravishda guruhlanadi hamda moliyaviy nazorat jarayoni samarali tashkil etiladi. Natijada byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanish ta'minlanadi va davlat moliya tizimining shaffofligi hamda samaradorligi oshadi.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib aytganda, byudjet tashkilotlarida xarajatlarni amalga oshirishda iqtisodiy tasniflardan foydalanish davlat moliyasini samarali boshqarish va byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy tasniflar orqali xarajatlar tarkibi aniq guruhlarga ajratiladi, bu esa moliyaviy nazoratni kuchaytirish, byudjet mablag'laridan oqilona foydalanish va shaffoflikni ta'minlash imkonini yaratadi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda davlat byudjeti xarajatlarining yarmidan ortig'i ijtimoiy sohalarga yo'naltirilgan bo'lib, xarajatlarni iqtisodiy tasniflar bo'yicha tahlil qilish bu mablag'larning samarali taqsimlanishini ko'rsatadi.

Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqiladi:

1. Byudjet tashkilotlarida xarajatlarni amalga oshirish jarayonida iqtisodiy tasniflardan doimiy va tizimli foydalanish zarur.
2. Byudjet mablag'larining samaradorligini oshirish uchun moliyaviy nazorat tizimi raqamli platformalar asosida yanada kengaytirilishi lozim.
3. Iqtisodiy tasniflar bo'yicha xarajatlarni monitoring qilish va tahlil qilish amaliyotini mustahkamlash maqsadida byudjet tashkilotlarida xodimlarning malakasini oshirish bo'yicha treninglar o'tkazilishi tavsiya etiladi.
4. Byudjet jarayonlarini shaffof qilish va moliyaviy intizomni mustahkamlash maqsadida iqtisodiy tasniflar bo'yicha muntazam hisobotlar tayyorlash va ularni ochiq e'lon qilish tizimi joriy qilinishi kerak.

Natijada, byudjet tashkilotlarida xarajatlarni iqtisodiy tasniflar asosida amalga oshirish amaliyoti nafaqat moliyaviy boshqaruvning samaradorligini oshiradi, balki davlat moliyasining shaffofligi va aholining ijtimoiy ehtiyojlariga javob berishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 26.12.2013 yildagi O'RQ-360-son
2. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining buyrug'i, 17.03.2014 yilda ro'yxatdan o'tgan, ro'yxat raqami 2146-3
3. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining buyrug'i, 22.12.2010 yilda ro'yxatdan o'tgan, ro'yxat raqami 2169
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. "Davlat byudjeti ijrosi bo'yicha yillik hisobotlar 2021–2024". Tashqi manba: <https://www.mf.uz>
5. Live.uz. "Uzbekistan sees 20% increase in budget revenue in Q1 2025", 2025. Tashqi manba: <https://live.kun.uz>
6. Inlibrary.uz. "Byudjet tashkilotlarida xarajatlarni boshqarish va iqtisodiy tasniflar", 2024. Tashqi manba: <https://inlibrary.uz>
7. OECD. "Financing Uzbekistan's Green Transition", 2023. Tashqi manba: <https://www.oecd.org>